

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH XALQ OG'ZAKI IJODINING ASOSI SIFATIDA

Dauletmuratova Bayramgul Maxsetbay qizi

13.00.01 "Pedagogika nazariyasi.

Pedagogik talimotlar tarixi" ixtisosligi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida xalq og'zaki ijodi orqali o'quvchilar tafakkurini o'stirish, ma'naviy dunyosini shakllantirishning tarbiyaviy ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, ertak, topishmoq, janr, doston

Ma'naviyat qadim zamonlardan inson dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o'rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo'lgan munosabatini boshqaruvchi omil hisoblanadi. Ma'naviy qashshoq kimsa hayotda ro'y berayotgan voqealarga loqayd bo'ladi. Loqaydlik esa tuzatib bo'lmas oqibatlarga olib keladi. Ma'naviy qashshoq odam uchun Vatan, xalq, oila kabi muqaddas tushunchalar yot. Shuning uchun keksa avlod, avvalo, farzandning ma'naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Aslini olganda, xalq dostonlari, ertaklari, qo'shiqlari, maqollari va boshqa o'nlab janrdagi asarlar yosh avlodning ma'naviyatini boyitish, uni haqiqiy inson darajasiga yetishini ta'minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan. O'tgan asrgacha bugungi kundagi matbuot, o'quv dargohlari, madaniyat markazlari, radio, internet kabi ta'lim, ma'rifat tizimi bo'lmagan. Bu vazifalarni bajarish xalq og'zaki ijodi zimmasiga yuklatilgan. Natijada, xalq og'zaki ijodi xalq pedagogikasini tashkil etgan.

Ertaklar – yaxshilikka yetaklar, deb xalqimiz bejizga aytishmagan. Ertak-larning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, 1106 ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi, tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb qilib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi, shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi. Umumlashtirilgan holda ertakka xos quyidagicha ta'rif e'tirof etilgan: "Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi." Darhaqiqat, ertaklar bolalarga mo'ljallangan ijod turi bo'lib, ularni tuzilishi jihatidan bolalarning yosh xususiyatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Kichik yoshdagi bolalar ertaklari (2 yoshdan 6 yoshgacha);

O'rta yoshdagi bolalar ertaklari (7 yoshdan 11 yoshgacha);

O'smir yoshdagi bolalar ertaklari (12 yoshdan 16 yoshgacha).

Kichik yoshdagi (2 yoshdan 6 yoshgacha) bolalarga aytiladigan ertaklarning voqeasi juda sodda, ishtirok etuvchi ertak qahramonlari va personajlarining ham soni 3-4 nafardan oshmaydi. Ularning ham aksariyati bolalarga tanish uy hayvonlari, parrandalari, qushlar yoki o'rmon hayvonlari, Shuningdek, oila a'zolariga o'xshagan nomlari tanish (ota-ona, bobo-buvi, tog'a va shu kabi) kishilardan iborat. Bunday ertaklar xususan, bolalarni ovutish, fikrini biror narsaga jalb qilish, biror foydali odatga o'rgatish, ularga notanish hayvonlarning o'zini, xarakterini tanishtirish maqsadida aytiladi. Masalan, "Qarg'avoy", "Ur, to'qmoq", "Oltin tarvuz" kabi ertaklarda go'dakning olamdagi mavjudotni ongli ravishda anglab borishiga yordam beradi. Chunki bola atrof-muhit bilan tanisha boshlashi mobaynida dastlab hayvonlarga juda qiziqib, sinchkov nazar tashlaydi, ko'rgan hayvonlari parrandalarni ushlab ko'rishga intiladi. Sababi, bolaning aksariyat o'yinchoqlari hayvonlar shaklidan iborat. Bu yoshdagi bolalarga ertak voqeasi tovush tembriga ko'ra ohang yordamida, ko'z, qo'l, gavda harakatlari orqali hikoya qilinadi. Shuningdek, ertak aytuvchi bolalarning diqqatini bir joyga to'plash, qiziqtirish va tinglashga tayyorlash uchun ertak oldi deb atalmish an'anaviy qolip jumladan foydalanishi zarur. An'anaviy qoliplardan biri bu boshlamadir. Boshlanma ertakning dastlabki qismini ta'riflaydi. Ertaklarda an'anaviy boshlama voqeaning qay vaqt bo'lib o'tganini bildirmaydi, noaniq, umumiy tarzda ifodalaydi.

Ertak aytuvchi kichik va o'rta yoshdagi bolalarga mo'ljallangan har qanday ertaklarni tinglovchi diqqatini tezda o'ziga jalb qilishi uchun "Bir bor ekan, bir yo'q ekan, och ekan, to'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qarg'a qaqimchi ekan, chumchuq chaqimchi ekan, g'oz karnaychi ekan, o'rdak surnaychi ekan, tovuq qoq etdi, bilmadim qaqqa ketdi" – tarzida an'anaviy boshlama qolipdan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. O'rta yoshdagi (7 yoshdan 11 yoshgacha) bolalar ertaklari. Bu yoshdagi bolalarning xotirasi, fikrlash doirasi ancha takomillashgan bo'lib, ular oila, turmush haqida qisman tushunchaga ega bo'ladilar. Ularga yanada fikran chuqurroq, biroz bo'lsa-da o'ylab, xulosa chiqarishga undaydigan ertaklar tavsiya etiladi. Bu yoshdagi bolalar ertaklarining hajmi ham kattalashib boradi, mazmun-mohiyati kengayadi, sodda fikrlar sekin-asta chuqurlashadi, bolalar voqeahodisalarning ikkinchi - ko'chma ma'nolarini ham anglay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar majoz asosiga qurilgan hayvonlar haqidagi ertaklar va ixcham syujet asosiga qurilgan sehrli ertaklarga juda qiziqadilar. Masalan, "Maymun va duradgor" ertagida o'ziga aloqador bo'lmagan ishga aralashishning oqibati nima bo'lishi aytilsa, "Rostgo'y bola" "Uch o'g'il" ertagida to'g'risozlik, rostgo'ylik g'oyasi ilgari surilgan. Bunday ertaklar bolalarga qorong'i va yorug'lik, sovuqlik va issiqlik,

yomonlik va yaxshilik, yolg'on so'z va to'g'ri so'z, zulm va adolat haqidagi tushunchalarni anglatish bilan birga, yaxshi va yomon kishilar obrazlarini ham yaqqol tasvirlaydi. Tashqi dunyo bolalarning ko'z o'ngida kengayib, oddiy tasvirlar, voqea – hodisalarning sodda holatlari murakkablashib boradi. Ertaklar, avvalo, bolalarning jonivor hayvonlarga, parrandalarga bo'lgan qizi-qishi, mehrini oshirsa, ikkinchidan, mehnat orqali farovon, tinch, osoyishta turmush kechirish mumkinligi uqtiriladi. Ertaklarning yakuni qissadan hissa chiqarishga undaydi. Ya'ni, "Yaxshilik qilsang – yaxshilik topasan, yomonlik qilsang – jazo olasan", "Mehnat qilsang-rohat ko'rasan", "Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroylik" kabi maqollarning ma'nosi izohlansa, bolalar har bir o'qigan ertaklarining xulosasini maqollar bilan izohlashga harakat qiladilar.

Bu bolalarning tafakkurini charxlash bilan birga, ko'proq maqollar yod olishiga ham yordam beradi. O'smir yoshdagi (12 yoshdan 16 yoshgacha) bolalar ertaklari. Bu davr yoshidagi bolalarda katta ishlarni amalga oshirish, qahramonliklarga intilish, fantaziyaga qiziqish yuqori bo'ladi. Ular ko'proq aql va tafakkurni charxlaydigan, bahodirlik, afsonaviy, sarguzasht xarakterdagi ertaklarni qiziqib, sevib o'qiydilar. Ertak qahramoni aql bilan ish tutib, qiyin jumboqlarni yechadi, tadbir bilan ish tutib, dahshatli kuchlarni yengadi. Masalan, "Susambil", "Uch og'agini botirlar" ertaklarida sujet tuzilishi ixcham voqea va hodisalardan iboratligi, sodda ifodalanishi o'qimishlilikni ta'minlaydi.

Shunday qilib, o'zbekning butun fazilati, falsafasi, donoligi, dunyoqarashi, oliy himmatlilik, turli hayotiy vaziyatlarga munosabati maqollarda aks etgan. Insondagi mehnatga muhabbat, ishq tuyg'ulari qo'shiqlarda eng go'zal ichki kechinmalar sifatida ifodalangan. Ertaklarda xalqimizning eng oliy orzu-havaslarini namoyon bo'ladi. Ular bilan tanishgan yosh avlod o'zbek uchun vatan, xalq, oila, mehnat, ilm, g'urur naqadar muqaddas tushunchalar ekanini anglab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –Toshkent, "O'qituvchi", 1990.
2. Jumaboyev M. "Bolalar adabiyoti va folklor". –T., O'qituvchi, 1990.
3. Madayev O., Sobitova T. Xalq og'zaki poetik ijodi. –Toshkent: "Sharq" nashriyotmatbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2003.
4. M. Umarova, X. Xamroqulova, R. Tojiboyeva 4- sinf "O'qish" kitobi 2019- y